

ЗДРАВКО М. ДЕЛЕТИЋ

ЗАНАТ ИСТОРИЧАРА

**Методологија
историописања**

**КОСОВСКА МИТРОВИЦА
2019**

Занат историчара:
методологија историписања

Здравко М. Делетић

**ЗАНАТ ИСТОРИЧАРА: МЕТОДОЛОГИЈА
ИСТОРИОПИСАЊА**

Косовска Митровица

2019.

Здравко М. Делетић
Занатли историјара: мейодолоија историописања

Издавачи
Филозофски факултет у Приштини
с привременим седиштем у Косовској Митровици
Историјски архив Краљево

Главни и одговорни уредник издавачке делатности
проф. др Владан Виријевић, в. д. декан

За издавача
проф. др Владан Виријевић
Весна Милојевић

Рецензенти
Академик Ђорђе Борозан, Универзитет Доња Горица, Подгорица
Проф. др Владан Виријевић, Филозофски факултет у Косовској Митровици
Проф. др Урош Шуваковић, Учитељски факултет у Београду

Ценикар за НИРИД
Александра Соврлић
Душан Стевановић
Бобан Станојевић

ИСБН
978-86-6349-143-4

Тираж
300

Штампа
Graficolor, Краљево

Одлуком Наставно-научног већа Филозофског факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици бр. 1534 од 05. 06. 2019. године рукопис је одобрен за штампу.

Средства информисања су важан извор садржаја за изучавање друштвене свести датог времена, проучавање колективног менталитета и културе. Штампу (медије) треба користити као информацију да се нешто десило и како је то у јавности примљено, кад год је могуће о самом догађају добро је тражити примарну документацију, на основу ње проверавати секундарне изворе и формирати научне закључке што више на изворној грађи.

У вези рада са документацијом (акта, снимци, фотографије) увек треба имати на уму да што је више посредника између догађаја и корисника информација (у овом случају истраживача), односно што је више времена протекло од догађаја до бележења чињеница, то је већа могућност да, намерно или случајно чињенице буду необјективно приказане. Ако је штампа једини извор на основу ње се мора и писати, али податке треба критички ценити и избегавати категоричне закључке, на погодан начин треба направити ограду у односу на потпуност и објективност информације и закључка формираног на основу медијског извештаја.

У савременим условима штампа и телевизијске вести доступни су на сајтовима појединачних медија или на општим претраживачима (naslovi.net на Гуглу, и другим адресама). Овај облик информисања користи се као и штампана издања (наводи се аутор, наслов, медиј), али се уместо датума и странице (рубрике) у новини наводи електронска адреса и време преузимања („скидања“) са сајта (то је нужно због сталног ажурирања и промене садржаја). Текстове преузете са интернета корисно је штампати (снимити) и сачувати као документацију. Текст на сајту и у штампаном листу често се разликују по обиму и количини информација.

Из реченог је јасно да су медији специфичан историјски извор, који је неопходно користити уз појачану критику, пре свега као извор информација о догађајима, учесницима, реакцијама и ставовима јавности, ако нема примарних извора и као извор чињеница, ставова и закључака. У медијима су доступне вести и коментари али су то садржаји различите доказне вредности. Вести говоре о догађају, коментари о реакцији аутора, претпостављеној или жељеној реакцији средине на догађај.

6.3 Научна и публицистичка литература

Историчари у свом раду у значајној мери користе претходна знања достигнута у историографији и другим наукама (помоћним у ужем смислу, друштвеним и хуманистичким). То једним именом називамо литературом. Резултате научне мисли и белетристику користимо у фази припреме за истраживање и у току истраживања. Готово да нема историјских тема за које у постојећој литератури нема корисних садржаја, „великих тема“ свакако нема.

Књиге и радови у периодици (литература), генерално гледано, извор су три врсте информација значајних за истраживаче. Једну врсту чине подаци, чињенице, закључци и друго што је аутор приликом израде рада пронашао у изворној грађи и литератури, на основу чега је написао свој рад. Такве информације, под условом да их је аутор стручно и савесно преузео и поштено означио шта је преузео од других, имају вредност и за даља истраживања. У овом случају литература је секундарни извор, посредством ње информације добијамо из друге руке. Такве информације треба, кад је могуће, проверавати и проширивати информацијама из прве руке.

Када користимо историографски рад потребно је подвргнути критици метод, изворе на које се позива, начин разумевања и објашњавања, аргументацију, на крају, језик (појмовни апарат) и начин наративе (романтика, реторика, каприциозност, емотивност, сарказам и сл.). Утицај аутора на садржај не сме се занемарити, начин мишљења и објашњавања утиче на објективност исказа; осмишљавање даје значење.

Друга врста информација из литературе су ауторски искази, ставови, закључци, објашњења и слично, настали као резултат ауторовог интелектуалног рада, то су научне чињенице. Такве садржаје треба сматрати информацијама из прве руке, јер су преузете од аутора који их је створио. Ова врста садржаја може бити извор научних чињеница, закључака, идеја или се користити као аргументација. Информације ове врсте могу се из литературе преузимати дословно – цитирати, пренети у виду коментара, послужити као идеја или подлога за нове закључке и објашњења.

Трећу врсту корисних података из литературе чине библиографски подаци о грађи и литератури, на основу које је написан претходни рад. Ове информације нарочито користимо у фази бирања и уобличавања теме, приликом планирања истраживања и израде радне библиографије. Оне олакшавају пут до релевантне литературе и архивских фондова. Није без значаја ни то што сведоче о изворној основи књиге (чланка) коју користимо (помажу у критичком одабирању литературе) и олакшавају проверу.

На крају, из литературе често црпимо идеје за истраживање или конкретно објашњење. Често узимамо и општа места, синтезе о стварима које нису предмет наших истраживања али има разлога да се изложе.

Литературу у најширем смислу налазимо као монографске публикације (књиге), радове у периодици (часописи, серијске публикације) и зборницима радова са научних скупова, тематским зборницима или зборницима ауторских радова.

Монографија је расправа – студија објављена као посебно издање, може бити синтеза на задату тему. Монографије о разним историјским догађајима, процесима и појавама могу бити различитог обима, тематике и квалитета. Обим монографије (формат и број страна) није битан за даљи научни рад, тематика јесте. Основно је полазиште да је монографија меродавна научна

литература за тематику која је предмет њеног истраживања, њен главни садржај. У већини монографија има и садржаја који се односе на опште или споредне ствари и који су често писани на основу афирмисане литературе. Није препоручљиво преузимасти податке и судове о стварима које несу предмет истраживачког рада аутора чијим се делом користимо. Ако је потребно у раду говорити и о таквој проблематици, онда је боље тражити литературу која је за исту меродавна (истраживачка).

Неки пут се и у радовима истог аутора о једном проблему могу наћи различити подаци и закључци, због чега је потребно и од истог аутора читати више радова. Новији рад пружа квалитетније податке и закључке, јер је настао као резултат обимнијих и новијих истраживања, већег знања истог аутора, другачијег размишљања, коришћења новије литературе.

Деведесетих година XX века код нас је постало модерно позивати се на старе ауторе, чије су радове наводно комунисти забрањивали и чији квалитет тек сада долази до изражаја. Историјска литература одговара науци и схватањима друштва у којем је настала, стари радови не дају одговоре на нова питања, интересовања и очекивања. Нема вредних старијих радова за које стручни истраживачи нису знали и из којих нису користили информације (нису то у напоменама истицали). Они су постојали у библиотекама и код појединаца, били су доступни истраживачима. То не значи да треба правити грешку у другом смеру, да старију литературу треба избегавати као превазиђену или искоришћену. Напротив, треба читати и упоређивати што више, али је исправно претпоставити да новија литература садржи у себи и старију, да одговара вишем степену методолошког и сазнајног развоја науке, да садржи више чињеница и закључака и да су они по логици развоја и напретка поузданији и савременији.

За научну употребу монографије битан је квалитет истраживања и научне обраде: извори (квалитет и количина), литература, истраженост проблема, правилност закључивања, аргументација и слично. За даљи научни рад монографије су извор историјских чињеница и података преузетих из разноврсних извора; научних чињеница, исказа, ставова, закључака преузетих из извора и литературе и оних формулисаних од стране аутора у процесу истраживања и научне синтезе. Библиографске податке о изворима и литератури треба користити као помоћ у трагању, а не као аргументацију у новом раду (преузимање референци).

Периодиком и серијским публикацијама називају се публикације које излазе у континуитету, у одређеним временским интервалима. То су *часописи*, *календари*, *алманаси*, *годишњаци*, *зборници* факултета и научних институција и сличне публикације које не мењају назив, по правилу ни насловну страну, чији се бројеви годишта и књига настављају.

Радови у периодичним – серијским публикацијама користе се у научном раду као стручни и научни радови. Разликују се од монографија мањим оби-

мом, потичу од аутора различитог стручног и научног нивоа. Титуле и научне институције у којима аутори раде посредно указују на научни ниво, мада то није довољан показатељ.

Радови у часописима обично се групишу у сталне рубрике (студије/расправе, прилози, грађа, прикази); опште прихваћени назив за рад у часопису и зборнику је „чланак“. Радови се групишу као научни (изворни) и стручни. У групу научних радова спадају: оригинални научни радови (студије, расправе), прегледни радови, научна критика и полемике. Стручни чланци су: стручни рад, информативни прилог и приказ.⁹ Часописи могу да објављују изабрану грађу, библиографије и друге прилоге.

Зборници радова су монографске публикације које садрже појединачне радове груписане око неке теме. Често су то ауторизовани радови саопштени на неком стручном или научном скупу, што се означава одговарајућом напоменом. Зборници могу бити испуњени одабраним радовима о неком догађају, обично поводом јубилеја. Има зборника састављених од аналитичких прилога о разним аспектима дугогодишњег рада угледних научника. Слична врста публикација су *сјоменице*, које се раде поводом јубилеја разних институција.

Зборнике радова наставника (научника) и сарадника издају научни институти, факултети, академије наука. Ове публикације могу имати разне називе: зборник, годишњак, гласник и сл.. Оне су периодичног карактера, серијске публикације, имају континуитет у смислу назива, нумерације годишта и бројева, начелно и програмске профилације. Постоје и зборници одабраних радова једног аутора. Они имају наслов као монографска публикација, иако су тематски разноврсни и са посебним насловима поглавља.

Знање које истраживачи добијају из традиције и резултата историјских дисциплина је значајно, може по обиму бити у раду знатно заступљено, али је то својеврсна надградња у истраживачком процесу. Такво знање је корисно у случају да се ради о квалитетном и целовитом истраживању проблема чије познавање је значајно за правилно истраживање новог проблема. Из туђих радова корисно је сагледати примењени метод, изворну основу, начин објашњавања. Закључци се преузимају за питања која нисмо сами истражили или их наводимо као пример како други истраживачи мисле о ономе што обрађујемо. По логици „више људи више зна“, корисно је упоредити излагања више истраживача о истом или сличном проблему. Међутим, то не сме бити замена за нова истраживања и ауторски исказ.

9 Види: „Акт о уређивању научних часописа“, Министарство за науку и технолошки развој РС (9. 07. 2009), (<http://www.nauka.gov.rs>); „Правилник о поступку и начину вредновања, и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања“, Национални савет за научни и технолошки развој РС, (21. 03. 2008), са прилозима 1, 2. и 3. (<http://www.nauka.gov.rs>).

Научна и публицистичка литература, штампа и мемоарски списи у научном раду нису непосредни извори, настали у току догађаја или неке активности, већ субјективни избор чињеница и ауторизовано мишљење о њима. То је облик *традиције*, оно што је написано са намером да објасне или опише догађаји, није непланирани резултат самих догађања. Квалитетна литература извор је научних чињеница. Приликом преузимања закључака и информација из литературе треба анализом садржаја установити шта су објективне чињенице, а шта научне чињенице и ауторски производ.

Угледним научницима верује се, али не треба без резерве преузимати материјал из туђих радова, нарочито не од недовољно искусних аутора, аматера и неисторичара (завичајна публицистика). Све што је претходни аутор користио као извор треба подвргнути неком степену критичке анализе, не само зато што је могућ лош рад претходника са изворима, већ и зато што је могуће да у изворима има садржаја које други аутор из неког разлога није узео у разматрање. Осим тога, робовање ауторитетима, у најмању руку, ограничава стваралаштво. Несумњиво је да носи ризик од погрешног разумевања или преузимања туђих грешака (заблуда), можда чак и од лоше учињених позајмица (има звучних имена која се користе туђим архивским истраживањима).¹⁰ Разуме се, речено о самосталности не значи неутемељено инсистирање на оригиналности. „Оригиналност човек мора да има, а не да тежи за њом“ (Буркхарт, 1996, стр. 140).¹¹

Има проблема о којима се корисне идеје и информације могу наћи и у *књижевности*. Нарочито је античка и средњовековна књижевност, због недостатка писане грађе употребљива као извор. У српској историји то се односи на биографије и епске песме. Поред биографија и епске књижевности, употребљива су књижевна дела настала током догађања, мање касније настала дела са историјском тематиком.

При употреби књижевности у истраживањима треба имати у виду да ту није сигурна историчност (истинитост) догађаја и ликова, да је то, и у случају да се докаже постојање догађаја и ликова о којима се говори, уметнички доживљај и интерпретација подређена књижевним критеријумима и циљевима. Међутим, књижевност даје пример могућег доживљаја или интерпретације, корисна је као одраз мишљења пишчева времена о догађајима и личностима о којима се говори, али не као извор чињеница.

10 Преузимање референци из туђих радова је непоштено и неодговорно. Тако се упада у замке, преузимају се грешке и заблуде, чине се превиди. Неко касније може установити да у цитираном извору има важних садржаја који нису изложени (није их уважио ранији истраживач). Може се установити да у цитираном извору нема садржаја на који се позива каснији аутор, који се користи ауторитетом другог аутора или извора, јер мисли да је то добра аргументација, али који није обрадио и не зна шта стварно садржи.

11 „Шарено и јако надуто једро сматра себе за узрочника бродског кретања, док оно уистину само хвата ветар, који се сваког тренутка може окренути или престати“ (Буркхарт, 1976, стр. 197).

15.1 Научна и публицистичка литература

Истраживачи у свом раду у значајној мери користе претходна знања достигнута у матичној и сродним наукама. То једним именом називамо *лиџераџуром*. Резултате научне мисли и белетристику користимо у фази припреме за истраживање и у току истраживања. Нема ваљаних истраживачких тема за које у постојећој литератури нема корисних садржаја, „великих тема“ свакако нема.

Кад користимо нечији научни рад потребно је подвргнути критици метод, изворе на које се позива, начин разумевања и објашњавања, аргументацију, језик (појмовни апарат) и начин нарације (емотивност, романтика, реторика, нетрпељивост, сарказам). Начин мишљења и објашњења утиче на објективност исказа; осмишљавање и концептуализација дају значење.

Књиге и радови у периодици (литература) извор су информација значајних за истраживаче. Једну врсту чине подаци, чињенице, закључци и друго што је аутор приликом израде рада пронашао у изворној грађи и литератури, на основу чега је написао свој рад. Такве информације, под условом да их је аутор стручно и савесно преузео и поштено означио шта је преузео од других, имају вредност и за даља истраживања. У овом случају литература је секундарни извор, посредством ње информације добијамо из друге руке. Такве информације треба, кад је могуће, проверавати и проширивати информацијама из прве руке.

Друга врста информација из литературе су ауторски искази, ставови, закључци, објашњења и слично, настали као резултат ауторовог интелектуалног рада, то су *научне чињенице*. Такве садржаје треба сматрати информацијама из прве руке, јер су преузете од аутора који их је створио. Ова врста садржаја може бити извор научних чињеница, закључака, идеја или се користити као аргументација. Информације ове врсте могу се из литературе преузимати дословно или пренети у виду коментара, послужити као идеја или подлога за нове закључке и објашњења.

Трећу врсту корисних података из литературе чине библиографски подаци о грађи и литератури на основу које је написан претходни рад. Ове информације нарочито користимо у фази бирања и уобличавања теме, приликом планирања истраживања и израде радне библиографије. Оне олакшавају пут до релевантне литературе и архивских фондова. Није без значаја ни то што сведоче о изворној основи књиге (чланка) коју користимо (помажу у критичком избору литературе) и олакшавају проверу.

Из литературе често црпимо идеје за истраживање или конкретно објашњење. Често узимамо и општа места, синтезе о стварима које нису предмет наших истраживања али има разлога да се изложе. Није препоручљиво из туђих радова преузимати податке и судове о стварима које нису предмет истраживачког рада аутора чијим се делом користимо. Ако је потребно

у раду истраживачки говорити о таквој проблематици исправно је тражити литературу која је за исту меродавна – истраживачка.

Неки пут се и у радовима истог аутора о једном проблему могу наћи различити подаци и закључци, због чега је потребно и од истог аутора читати више радова. Новији рад пружа квалитетније податке и закључке, јер је настао као резултат обимнијих и новијих истраживања, већег знања истог аутора, другачијег размишљања, коришћења новије литературе и нових извора.

За научну употребу неког текста битан је квалитет истраживања и научне обраде: извори (квалитет и количина), литература, истраженост проблема, правилност закључивања, аргументација и слично. За даљи научни рад користимо чињенице и податке преузете из разноврсних извора; научне чињенице, исказе, закључке преузете из извора и литературе или формулисане од стране других аутора у процесу истраживања и научне синтезе. Библиографске податке о изворима и литератури на основу којих је неки рад написан треба користити као помоћ у трагању, а не као аргументацију у новом раду (преузимање референци).

Литературу у најширем смислу налазимо као монографске публикације (књиге), радове у периодици (часописи, серијске публикације) и зборницима радова са научних скупова, тематским зборницима или у зборницима ауторских радова.

Периодиком и серијским публикацијама називају се публикације које излазе у одређеним временским интервалима и имају континуитет. То су *часописи*, *календари*, *алманаси*, *јодишњаци*, *зборници* радова наставника и сарадника факултета и научних институција, академија наука.

Опште прихваћени назив за рад у часопису и зборнику је *чланак*. Радови у часописима обично се групишу у рубрике (студије/ расправе, прилози, грађа, прикази). Радови се категорису као научни и стручни. У научне радове спадају: оригинални научни рад (студија, расправа), прегледни рад, научна критика и полемика. Стручни чланци су: стручни рад, информативни прилог и приказ.¹ Часописи могу да објављују одабрану грађу, библиографије и друге прилоге.

Зборници радова су монографске публикације које садрже појединачне радове груписане око неке теме. Често су то ауторизовани радови саопштени на неком стручном или научном скупу, што се означава одговарајућом напоменом. *Темајски зборник* садржи радове на одабрану тему, настаје тако што приређивач позове афирмисане ауторе да дају рад на одабрану тему; ако

1 Види: Министарство за науку и технолошки развој РС, „Акт о уређивању научних часописа“ (9. 07. 2009), (<http://www.nauka.gov.rs>); Национални савет за научни и технолошки развој РС, „Правилник о поступку и начину вредновања, и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања“ (21. 03. 2008), са прилозима 1, 2 и 3. (<http://www.nauka.gov.rs>). Категоризацију садржи и документ: „*Tipologija dokumenata / dela za vođenje bibliografija u sistemu COBISS.*“ <http://home.izum.si/COBISS/bibliografije/Tipologija.srb.pdf> (9. 01. 2014)

је најмање 1/3 аутора из иностранства то је међународни зборник. Зборник може бити састављен од аналитичких прилога о разним аспектима дугогодишњег рада угледних научника (јубиларни или комеморативни повод). Слична врста публикација су *сјоменице*, које се раде поводом јубилеја догађаја, установа и институција.

Зборнике радова наставника (научника) и сарадника издају факултети, академије наука, научни институти. Ове публикације могу имати разне називе: зборник, годишњак, гласник. Оне су периодичног карактера, серијске публикације, имају континуитет у смислу назива, нумерације годишта и бројева, начелно и програмске профилације.

Постоје и зборници одабраних радова једног аутора. Они имају наслов као монографска публикација, иако су тематски разноврсни и са посебним насловима поглавља. Рад у зборнику је посебна целина, цитира се појединачно, као поглавље у књизи.

Знање које истраживачи добијају из традиције и резултата научних дисциплина значајно је и може по обиму бити у раду знатно заступљено, али је то својеврсна надградња у истраживачком процесу. Такво знање је корисно у случају да се ради о квалитетном и целовитом истраживању проблема чије познавање је значајно за правилно истраживање новог проблема. Из туђих радова корисно је сагледати примењени метод, изворну основу, начин објашњавања.

Квалитетна литература може бити извор научних чињеница. Због тога треба анализом садржаја установити шта су објективне чињенице, а шта научне чињенице и ауторски производ. Закључци се преузимају за питања која нисмо сами истражили или их наводимо као пример како други истраживачи мисле о ономе што обрађујемо. По логици „више људи више зна“, корисно је упоредити излагања више истраживача о истом или сличном проблему. Међутим, то не сме бити замена за нова истраживања и ауторски исказ.

Научна и белетристичка литература, штампа и мемоарски списи у научном раду нису непосредни извори, настали у току догађаја или неке активности, то је субјективни избор чињеница и ауторизовано мишљење о њима; облик је *ифрадиције*, оно што је написано са намером да се објасне догађаји, није непланирани резултат самих догађања.

Научницима се верује, али не треба без резерве преузимати материјал из туђих радова, нарочито не од недовољно искусних аутора и аматера (завичајна публицистика). Све што је претходни аутор користио као извор треба подвргнути неком степену критичке анализе, не само зато што је могућ лош рад претходника са изворима већ и зато што је могуће да у изворима има садржаја које он из неког разлога није узео у разматрање. Осим тога, робовање ауторитетима, у најмању руку, ограничава стваралаштво. Несумњиво је да носи ризик од погрешног разумевања или преузимања туђих грешака (заблуду-

да), можда чак и од лоше учињених „позајмица“ или *илаиџаиџа*.² Разуме се, речено о самосталности не значи неутемељено инсистирање на оригиналности, не треба умовати и домишљати се о нечему што су научници ваљано решили.

15.2 Мемоарски списи

Поседна врста грађе и литературе за истраживање прошлости и друштвене праксе су необјављени и објављени мемоарски списи. Ова грађа има документарну, публицистичку и књижевну вредност. Термин *мемоарска грађа* односи се на сећања која наменски прикупљају архиви у циљу комплетирања грађе; назив *мемоарски списи* користимо за сећања која су написали аутори на своју иницијативу (могу бити објављени или сачувани у рукопису).

Мемоарске списе пишу личности које су током живота или неког његовог дела имале значајну улогу у историји (државници, војници, политичари, јавне личности), они који су доносили важне одлуке или учествовали у доношењу и спровођењу одлука, личности које имају о чему да сведоче. Од историјске улоге аутора зависи значај мемоарског списка као сведочанства.

Документарност мемоарских списка огледа се у томе што аутор саопштава податке и сведочи о нечему што је сам радио, у чему је учествовао или што је као савременик дознао. Ову грађу као извор чињеница треба користити уз одговарајућу критику, пре свега, водећи рачуна о субјективним елементима сведочења и утицају протеклог времена на садржај. Неизоставна су питања: зашто је и када спис писан, шта је заборављено или намерно изостављено, шта је накнадно унето, шта у каснијој обради промењено.

Мемоарски списи доступни су у облику дневника, мемоара и аутобиографија. *Дневник* је, како и само име каже, оно што је аутор током неког догађаја (периода) забележио о дневним дешавањима (сличан је хроници или летопису). Дневник не нуди повезану причу, али постоји хронолошки континуитет записа. Вредност дневника је у томе што је аутор у тренутку записао нешто што је сматрао важним. На тај начин имамо забележен догађај и нечију личну реакцију (оцену, емоције, вредновања) у време дешавања. Ова врста извора има недостатке приватног записа: емотивност, питање обавештености и квалификованости писца да разуме и вреднује догађаје, ангажованост, оцењивање на основу делимичних информација (у тренутку).

Документарна вредност дневничких записа огледа се у спонтано забележеном *доживљају догађаја*, који је настао у тренутку, без сазнања о даљем

2 Преузимање референци из туђих радова је непоштено и неодговорно. Тако се упада у замке, преузимају се грешке и заблуде, чине се превиди. Неко касније може установити да у цитираном извору има важних садржаја који нису изложени (није их уважио ранији истраживач). Може се установити да у цитираном извору нема садржаја на који се позива каснији аутор, који се користи ауторитетом другог аутора или извора, јер мисли да је то добра аргументација, али није обрадио извор и не зна шта стварно садржи.